

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE

w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LXVI

2015

WARSZAWA 2015 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LXVI

Redaguje zespół / Editorial staff:

dr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
mgr Grażyna Orlińska, mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska,
mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, mgr Katarzyna Watemborska-Rakowska

Rada Naukowa / Scientific Advisory Board:

Przewodniczący / Chairman – prof. dr hab. **Wojciech Nowakowski** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego)
prof. dr **Audronė Bliujienė** (Klaipėdos universitetas), prof. dr hab. **Claus von Carnap-Bornheim** (Stiftung
Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig),
prof. dr hab. **Zbigniew Kobyliński** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego),
prof. dr hab. **Jerzy Maik** (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk),
prof. dr hab. **Dieter Quast** (Forschungsinstitut für Archäologie, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz),
prof. dr hab. **Paweł Valde-Nowak** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:

prof. dr hab. **Wojciech Blajer**, prof. dr hab. **Teresa Dąbrowska**, prof. dr hab. **Sławomir Kadrow**,
prof. dr hab. **Magdalena Mączyńska**, prof. dr hab. **Wojciech Nowakowski**, prof. dr hab. **Jacek Poleski**

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka

Jacek Andrzejowski, Magdalena Mączyńska

Korekta / Proof-reading

Autorzy

Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: gliniana figurka z Pieniążkowej. Rys. Lidia Kobylińska i Anna Potoczny
Cover picture: clay figurine from Pieniążkowa. Drawing Lidia Kobylińska and Anna Potoczny

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2015

© Autorzy, 2015

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Pełen spis zawartości „Wiadomości Archeologicznych”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

List of contents of “Wiadomości Archeologiczne”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95;
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXVI

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Grażyna Orlińska, Łukasz Karczmarek, Miseczki z omfalosem w kulturze łużyckiej na ziemiach polskich 3
Small Omphalos Bowls from Lusatian Culture Contexts in Poland
- Michał Grygiel, Kultura jastorfska na Niżu Polskim. Próba określenia chronologii, zasięgu i powiązań 127
Jastorf Culture in the Polish Lowland. Its Approximate Chronology, Range and Connections
- Claus von Carnap-Bornheim, Między adaptacją a oporem? Uwagi o grobach „książęcych” 183
z okresu wpływów rzymskich w *Barbaricum*
Between Adaption and Resistance – Some Thoughts Concerning the So-Called “Princely Graves” of the Roman Iron Age in the *Barbaricum*
- Joanna Zagórska-Telega, Obiekty kremacyjne z cmentarzysk kultury przeworskiej z dorzecza Liswarty 201
z młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich oraz wczesnej fazy okresu wędrówek ludów
Cremation Features in Przeworsk Culture Cemeteries in the Liswarta River Basin, from the Younger and Late Roman Period until the Early Phase of the Migration Period

MISCELLANEA

- Zuzanna Różańska-Tuta, Plastyka antropomorficzna ludności kultury trypolskiej w zbiorach 247
Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie
Anthropomorphic Plastic Art of the Tripolye Culture People in the Collections of the State Archaeological Museum in Warsaw
- Anna Drzewicz, Gatunkowy i anatomiczny dobór zwierząt do ciałopalenia z cmentarzyska z wczesnej epoki żelaza 283
w Sochaczewie-Trojanowie
Animal species and Anatomical Elements Selected for Cremation in the Early Iron Age Cemetery at Sochaczew-Trojanów

ODKRYCIA

- Andrzej Pelisiak, Andrzej Wójcik, Neolityczna antropomorficzna figurka kamienna z miejscowości Tupadły, 313
stan. 1, pow. inowrocławski
A Neolithic Anthropomorphic Stone Figurine from Tupadły, site 1, Inowrocław County
- Anna Rembisz-Lubiejewska, Skarb przedmiotów brązowych odkryty w Słupsku, pow. *loco* 318
A Bronze Hoard Found in Słupsk, Słupsk County

Katarzyna Czarnicka, Wojciech Siciński, Unikatowa pochwa miecza z cmentarzyska kultury przeworskiej w Orenicach, pow. łęczycki	320
A Unique Sword Scabbard from a Przeworsk Culture Cemetery at Orenice, Łęczyca County	
Agnieszka Jarec, Znaleźzisko ostrogi krzesłowanej z rejonu Ciechanowa	330
Unpublished Finds from Grodzisk, Węgrów County, from the Collections of the State Archaeological Museum in Warsaw	
Kinga Żyto, Nieznane zabytki okresu wpływów rzymskich z Muzeum Regionalnego im. Hieronima Ławniczaka w Krotoszynie	332
Unpublished Roman Period Artefacts from the Hieronim Ławniczak Regional Museum in Krotoszyn	
Andrzej Szela, Nietypowa sprzączka z Siemiatkowa. Wyrób lokalny czy import bałtyjski?	334
An Atypical Belt-Buckle from Siemiatkowo. A Locally Made Form or a Balt Import?	
Jacek Andrzejowski, Ryszard Cędrowski, Grób z Łazówka koło Sokołowa Podlaskiego – ślad nieznanego cmentarzyska kultury wielbarskiej?	338
A Grave from Łazówek near Sokołów Podlaski – Evidence of an Unknown Wielbark Culture Cemetery?	
Mirosław Rudnicki, Konstantin N. Skvortov, Znaleźzisko sprzączki typu <i>Snartemo-Sjörup</i> z Nadrowii	348
A Belt-Buckle type <i>Snartemo-Sjörup</i> from Nadrovia Region	
WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS	355

Jacek Andrzejowski, Ryszard Cędrowski

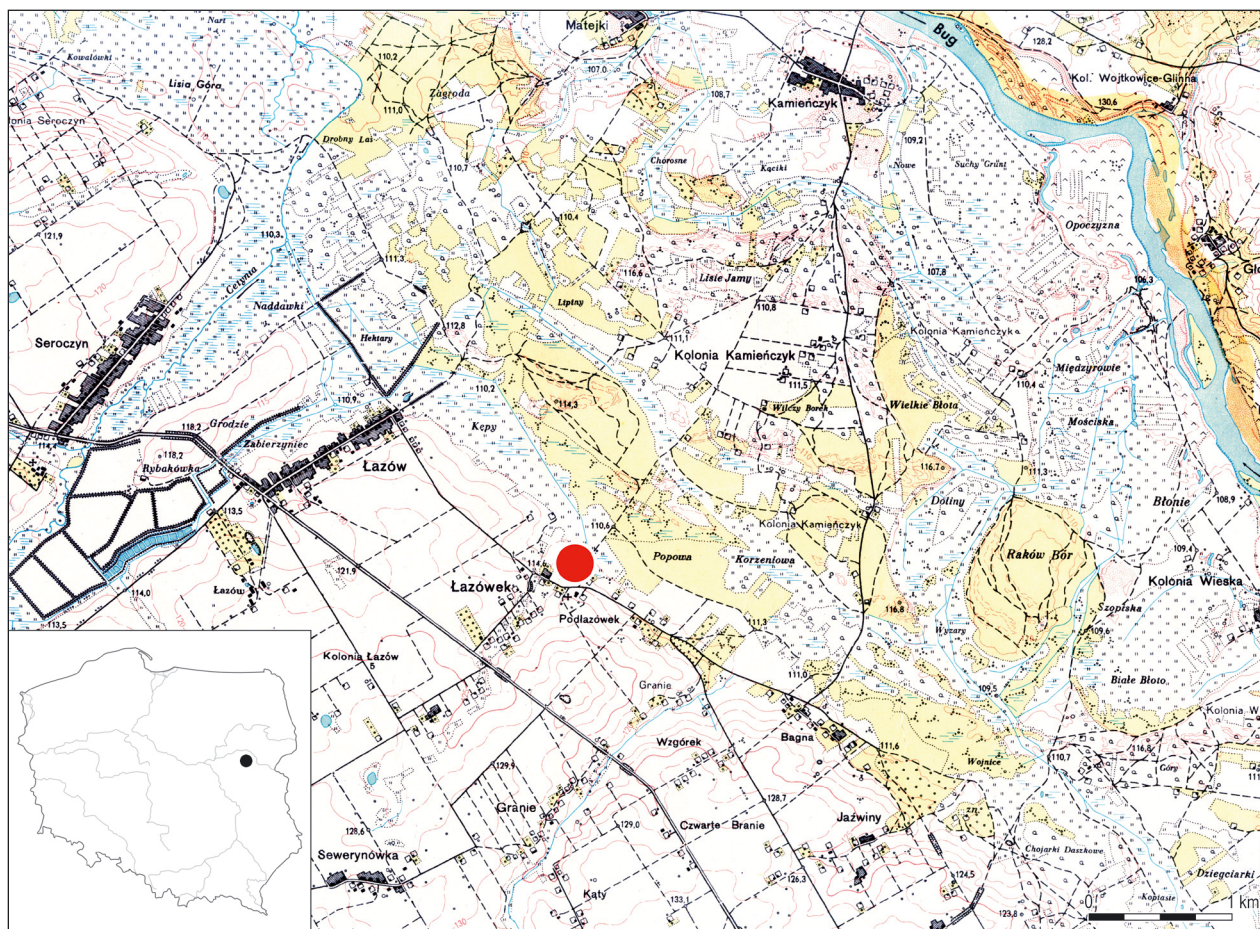
GRÓB Z ŁAZÓWKA KOŁO SOKOŁOWA PODLASKIEGO – ŚLAD NIEZNANEGO CMENTARZYSKA KULTURY WIELBARSKIEJ?

Podczas prac melioracyjnych prowadzonych w 2014 roku we wsi Łazówek w pow. sokołowskim, na obszarze stan. 7 odkryto pochówek ciałopalny z okresu wpływów rzymskich. Stanowisko to zarejestrowano w 2004 roku i określono wówczas jako osadę starożytną o niesprecyzowanej chronologii. Położone jest przy krawędzi lewej, wysokiej, terasy nadzalewowej doliny Bugu, ok. 2,5 km na wschód od niewielkiej rzeki Cetyni (Ryc. 1). W trakcie nadzoru archeologicznego w roku 2014 z powierzchni stanowiska oraz z warstwy kulturowej osady pozyskano, poza oczywistą na terenie wsi ceramiką nowożytną, ok. 250 fragmentów mało charakterystycznej ceramiki starożytnej, którą w ogromnej większości łączyć należy z kulturą przeworską¹, jednak bez możliwości bliższego datowania. Zwraca uwagę, iż żaden z ułamków ceramiki nie nosi śladów przepalenia.

¹ Nadzory prowadził mgr Ryszard Cędrowski (mps sprawozdania w archiwum Delegatury w Siedlcach Mazowieckiego Woj. Konserwatora Zabytków). W grudniu 2015 roku materiały z Łazówka przekazano do Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (Ks. wpływu 1/2016).

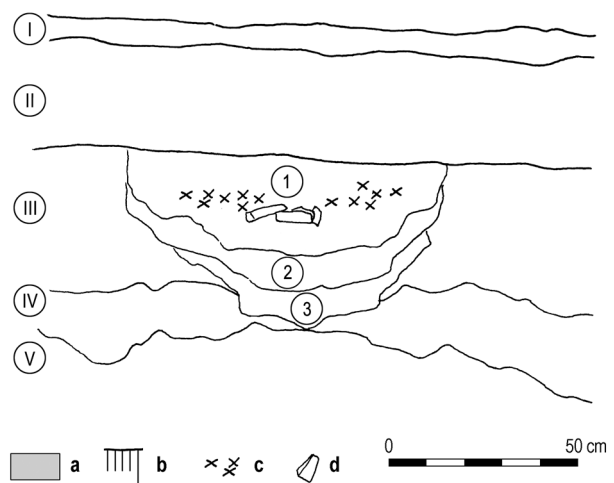
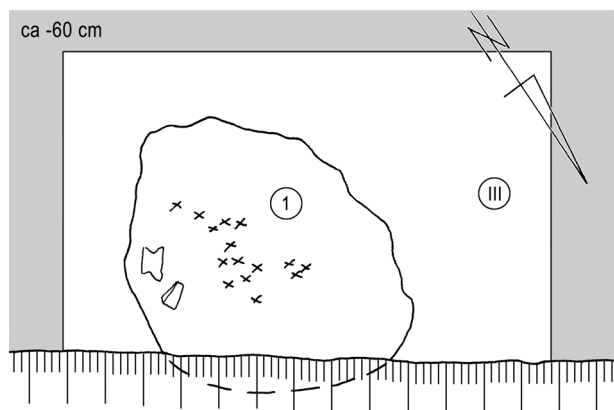
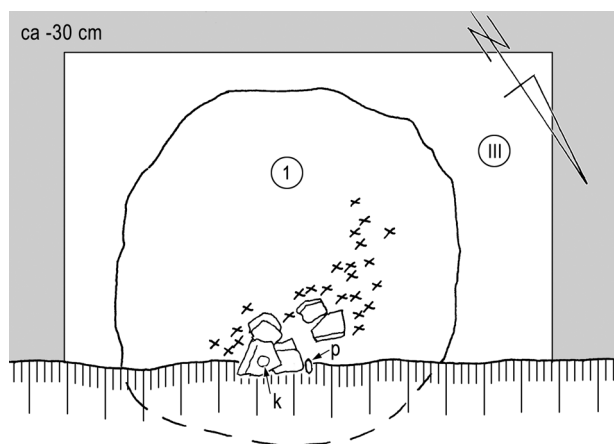
Jama grobowa została w stropie częściowo rozorzana, a w ok. 20–25% zniszczona przez rów drenarski; zachowaną część zadokumentowano i wyeksplorowano (Ryc. 2). Na głębokości ok. 30 cm, poniżej humusu, jama miała zarys kołisty o średnicy ok. 95 cm, niżej nieregularnie owalny o wym. 90×70 cm, w przekroju zarys nieckowaty o miąższości ok. 35 cm. Wkopana była w całości w warstwę kulturową domniemanej osady kultury przeworskiej. Wypełnisko było jednolite, ciemnobrązowe, bez węgla drzewnych. W jamie zalegało skupisko fragmentów ceramiki, w większości nieprzepalonych, obok i pod nim niezbyt liczne (ok. 120 g) przepalone kości kobiety (?), w wieku *adultus* (25–35 lat)², tworzące zwarte skupisko, co pozwala sądzić, iż pierwotnie znajdowały się w pojemniku organicznym. Inwentarz (Ryc. 3): 1. Misa gliniana wykonana przy użyciu koła garncarskiego (zachowana ok. ¼ naczynia), nieprzepalona (miejscami nieznaczące ślady ognia). Na szyjce listwa wyprofilowana ze ścianki naczynia, na barkach wystawiany ornament potrójnej linii falistej (w zachowanej partii bardzo nieregularny), załom brzuśca wyraźnie zaznaczony, dno pierścieniowate z ukośnie ściętą krawędzią. Powierzchnia jasnobrązowa, starannie wygładzona, z wyraźnymi śladami wykańczania, powierzchnia wewnętrzna i dno wyrównane mniej starannie, ze śladami obtaczania; na dnie ślad tarcia o tarczę koła. Gli-

² Analizę wykonał dr Łukasz Maurycy Stanaszek z Pracowni Antropologicznej Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

Ryc. 1. Łazówek, pow. Sokołów Podlaski. Lokalizacja stan. 7
Fig. 1. Łazówek, Sokołów Podlaski County. Location of site 7

na z bardzo drobną domieszką mineralną. Wys. 10 cm, średn. wylewu 21 cm, brzuśca ok. 21 cm, dna 9 cm. 2. Misa gliniana wykonana przy użyciu koła garncarskiego (zachowana ok. ½ naczynia), nieprzepalona (miejscami, zwłaszcza wewnątrz, nieznaczne ślady ognia). Pod wylewem nieregularna listwa wyprofilowana ze ścianki naczynia, załom brzuśca wyraźnie zaznaczony, niska pierścieniowata nóżka z ukośnie ściętą krawędzią. Powierzchnia jasnobrązowa, starannie wygładzona, z wyraźnymi śladami wykańczania. Gлина z bardzo drobną domieszką mineralną. Wys. 9 cm, średn. wylewu 19 cm, brzuśca 18 cm,

dna 7,5 cm. 3. Małe naczynko (wazka?) wykonane przy użyciu koła garncarskiego, przepalone i zdeformowane (zachowane ok. ¼ naczynia). Na barkach pasmo delikatnie rytego ornamentu krokwiowego, brzusiec baniasty, dno płaskie, niewydzielone. Powierzchnia pierwotnie gładka, brązowa (?), obecnie szara i brązowoszara, szorstka; od wewnątrz ślady obtaczania. Gлина z bardzo drobną domieszką mineralną. Wys. ok. 7,5 cm, średn. wylewu 6 cm, brzuśca 7 cm, dna 3,5 cm. 4. Naczynie lepiące w ręce, ze śladami przepalenia (zachowane ok. ¾ naczynia). Bardzo słabo zaznaczony wylew i załom brzuśca. Powierzchnia brunatna i brunatnobrązowa, gładka, nierówna, spękana, z widocznymi ziarnami średniej i drobnej domieszki mineralnej. Wys. 8 cm, średn. wylewu 9 cm, brzuśca ok. 10 cm, dna 5 cm. 5. Niecharakterystyczny ułamek grubościennego ceramiki lepiącej w ręce. Powierzchnia chropowata, brązowa. Gлина z drobną i średnią domieszką mineralną. 6. Kółko z drutu ze stopu miedzi, z końcami ślimacznicowato zaplecionymi i nawiniętymi na siebie; przepalone. Typ Beckmann 16. Średn. ok. 30 mm. 7. Paciorek kulisty lub krążkowaty ze szkła jasnozielonego, przezroczystego, całkowicie stopiony i zdeformowany. Grupa TMI lub TMII. Wym. 27×24×9 mm. 8. Dwa paciorki poliedryczne ze szkła fioletowego, półprzezroczystego, przezarżone. Typ TM128. Długość ok. 8 mm, średn. ok. 6×7 mm. 9. Niewielki fragment okładziny uchwytu trójwarstwowego grzebienia z poroża, niezdobiony, zdeformowany w ogniu. 10. Dwustożkowaty przęślik gliniany z płaskimi biegunami, bez śladów przepalenia. Powierzchnia jasnobrązowa do ciemnobrunatnej. Średn. 30 mm, wys. 17 mm.

Wyposażenie grobu z Łazówka pozwala jednoznacznie datować go na młodszy okres wpływów rzymskich i wiązać z kulturą wielbarską. Wart jest on uwagi z dwóch względów. Po pierwsze, jest pewnym i dość dobrze datowanym śladem cmentarzyska tej kultury z rejonu słabo dotychczas rozpoznanego pod względem osadnictwa z okresu wpływów rzymskich (J. Andrzejowski 2001, s. 109–113, ryc. 113), po drugie przynosi dość wyjątkowy zespół ceramiki wykonanej na kole garncarskim.

W kulturze wielbarskiej naczynia wykonane na kole są dość rzadkie (zob. A. Kokowski 1988; R. Wołgiewicz 1993, s. 35–36), zwłaszcza w porównaniu z taką ceramiką z terenów kultury przeworskiej i kultury czerniachowskiej (A. Cieśliński 2010, s. 108–109; por. J. Schuster 2004, ryc. 56; J. Rodzińska-Nowak 2006, s. 201–221; Ě. A. Symonovič 1993; B. V. Mago-medov 2001, s. 45 nn.). Większość naczyń ze stanowisk kultury wielbarskiej datowana jest na fazy C_{1b}–D₁ uznawana za

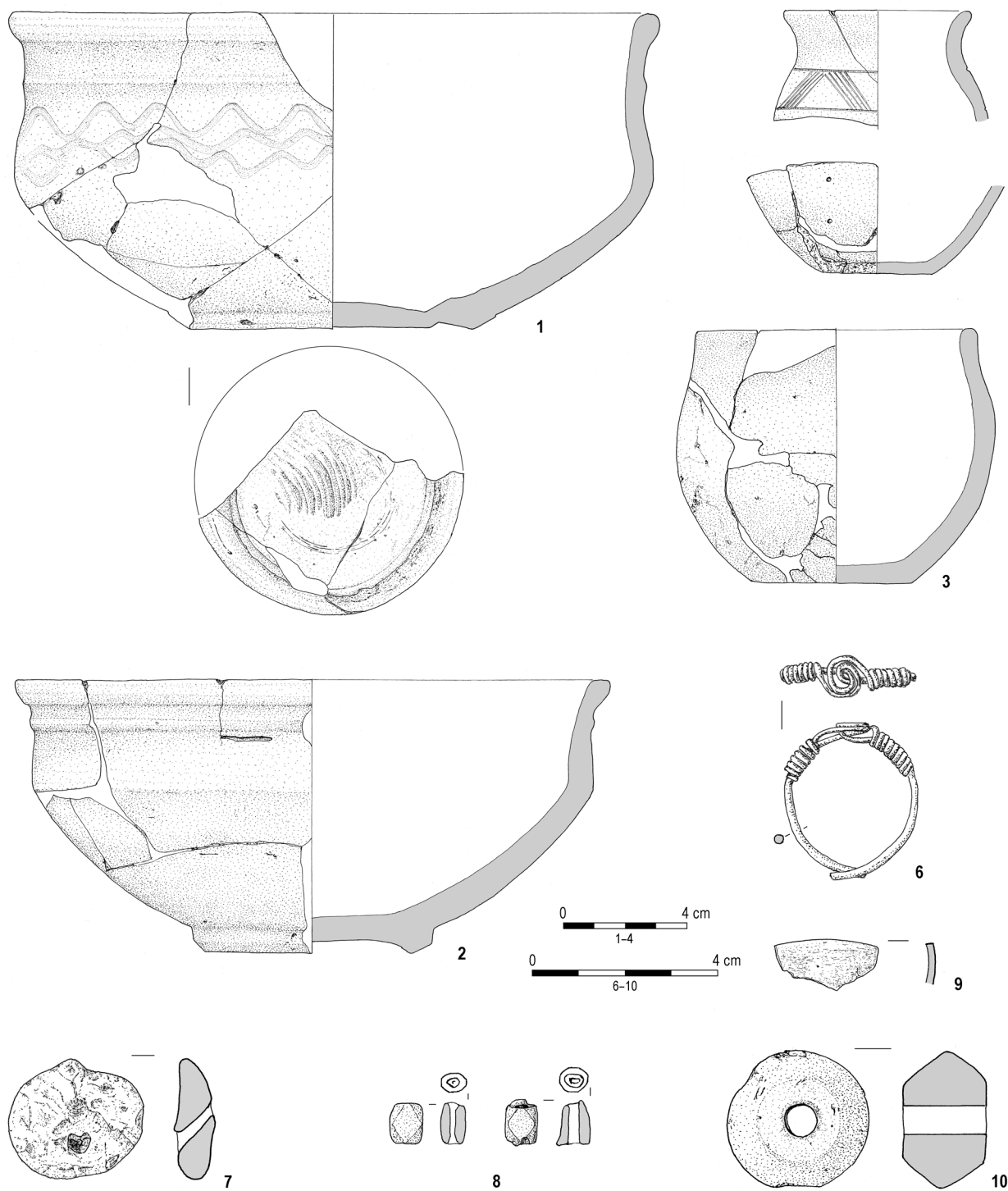
Ryc. 2. Ł a z ó w e k, pow. Sokołów Podlaski. Plany i przekrój grobu.

Legenda: a – obszar niezbadany, b – wykop drenażowy, c – przepalone kości, d – ceramika; k – kółko ze stopu miedzi, p – przęślik gliniany; 1 – ciemnobrązowe wypełnisko jamy grobowej, 2, 3 – spąg jamy grobowej; I – darń, 2 – ziemia orna, III – warstwa kulturowa, IV – spąg warstwy kulturowej, V – calec.

Rys.: M. Cędrowska, J. Andrzejowski

Fig. 2. Ł a z ó w e k, Sokołów Podlaski County. Plans and cross-section of the grave. Key: a – area not excavated, b – drainage trench, c – burnt bones, d – pottery; k – copper alloy ring, p – clay spindle whorl; 1 – dark brown filling of the grave pit, 2, 3 – bottom layers of the grave pit; I – turf, 2 – topsoil, III – cultural layer, IV – bottom of the cultural layer, V – virgin soil.

Drawing: M. Cędrowska, J. Andrzejowski

Ryc. 3. Łańcuch, pow. Sokołów Podlaski. Inwentarz grobu: 1-3 – ceramika wykonana na kole garncarskim, 4 – ceramika lepiona w ręce, 6 – stop miedzi, 7, 8 – szkło, 9 – poroże, 10 – glina. Rys.: A. Potoczny

Fig. 3. Łańcuch, Sokołów Podlaski County. Grave equipment: 1-3 – wheel made pottery, 4 – hand made pottery, 6 – copper alloy, 7, 8 – glass, 9 – antler, 10 – clay. Drawing: A. Potoczny

importy z obszarów kultury czerniachowskiej, bądź też – dokładniej – z terenów kultury Sântana de Mureş, skąd napływać by miały za pośrednictwem grupy masłomeckiej (A. Kokowski 1988; por. J. Rodzińska-Nowak 2006, s. 224). Warto tu zwrócić uwagę, że robiona na kole ceramika kultur czerniachowskiej i Sântana de Mureş wykazuje czytelne wpływy stylistyczne wielbarskiej ceramiki ręcznie lepionej (B. V. Magomedov

1998; 2001, s. 60–62). Zupełnie wyjątkowy charakter ma zespół wczesnych (faza B₂/C_{1a}) popielnic, wykonanych zapewne w jednym lokalnym warsztacie, znanych z kilku egzemplarzy z cmentarzyska Weklicach, pow. elbląski, oraz pojedynczo z Wielbarka, pow. malborski, i z Pierzchał, pow. braniewski (M. Natuniewicz-Sekuła 2005; 2008; A. Cieśliński 2010, s. 109). Warsztat ten dał zapewne początek ceramice typu *Gießmanns-*

dorf-Großenhain z zachodnich rubieży kręgu nadłabskiego (J. Schuster 2011, s. 225–229, ryc. 6–9).

Znaleziska ceramiki wykonanej na kole rozmieszczone są dość równomiernie na całym terytorium kultury wielbarskiej w jej późnorzymskim zasięgu (R. Wołągiewicz 1993, lista 20, mapa 31; J. Schuster 2004, ryc. 56). Na tym tle wyróżniają się dwa cmentarzyska z północnego Mazowsza. Kilkanaście naczyń, a raczej ich fragmentów, odkrytych miało zostać aż w 11 z ok. 80 grobów z nekropoli w KozłóWKu, pow. nidzicki (M. Woźniak 2011, s. 195–196), trudno tu jednak o jakąkolwiek analizę z uwagi na brak bliższych informacji o tej ceramice. Nieodległe, liczące ok. 60 pochówków cmentarzysko w Modle, pow. mławski, przyniosło siedem naczyń z sześciu grobów (J. Andrzejowski 2009, s. 49). Stosunkowo liczna ceramika wykonana na kole garncarskim pochodzi z nekropoli w Jartyporach, pow. węgrowski, położonej ok. 25 km na południowy zachód od Łazówka. Na tym, wprawdzie silnie zniszczonym stanowisku, zarejestrowano ok. 450 grobów kultury wielbarskiej, datowanych od fazy B₂/C_{1a} do fazy D – fragmenty takich naczyń odkryto w 11 obiektach tworzących trzy wyraźne skupiska w północnej, młodszej części nekropoli³. Analiza tej ceramiki pokazuje jednak, że w siedmiu grobach z dwóch skupisk w rzeczywistości są fragmenty jedynie dwóch naczyń (misa w ob. 271 i jej pojedyncze ułamki w ob. 263A, 263B i 282, oraz misa w ob. 233 i jej drobne fragmenty w ob. 262 i 291), w każdym z grobów z trzeciego skupiska (ob. 239, 283 i 288) znaleziono tylko pojedyncze małe ułamki takiej ceramiki. Podobne rozproszenie zarejestrowano w Jartyporach w wypadku misy *terra sigillata* z ob. 106 (J. Andrzejowski, A. Przychodni 2008, s. 166, ryc. 6). Inaczej wygląda sytuacja na równie dużej nekropoli w Cecelach, pow. siemiatycki, ok. 30 km na wschód od Łazówka – tu z sześciu grobów pochodzą fragmenty sześciu różnych naczyń wykonanych na kole (J. Jaskanis 1996, s. 108).

Wyjątkowo liczną serię naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego, w tym o jasnobrązowych, gładkich powierzchniach⁴, odkryto ostatnio w Ułowie, pow. tomaszowski na Roztoczu, gdzie stanowi ona ponad połowę ceramiki, przy czym niektóre groby zawierały więcej niż jedno naczynie (B. Niezabitowska-Wiśniewska 2014; 2015). Odpowiada to sytuacji znanej z dużych nekropoli grupy masłomęckiej, z Masłomęcza i Gródka nad Bugiem, stan. 1C (A. Kokowski 2007, s. 119–120; por. A. Kokowski 1993, *passim*). Przypomnieć tu można datowany na fazę C₂ grób z Werbkowic-Kotorowa, pow. hrubieszowski, z siedmioma naczyniami (T. Liana, T. Piętka-Dąbrowska 1962, s. 161–162, tabl. XXXIV:3.5.6, XXXV: 2–4.6) czy stanowiska wołyńskie: bogaty, zaliczany często do „książęcych”, pochówek inhumacyjny ze wsi *Rudka*/Рудка, datowany na fazę C_{1b}, lub wczesne stadium fazy C₂, w którym znaleziono osiem zachowanych w całości naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego (A. Cynkałowski 1936; 1961,

s. 111–112, tabl. XVII:1–7; E. Petersen 1941; Ū. V. Kuharenko 1980, s. 83–86, tabl. XXXI:9, XXXII:1–5.7.8; dobre fot. w: A. Kokowski 1995, ryc. 69, 118), czy cmentarzysko we wsi *Derewiane*/Дерев'яне, gdzie w czterech grobach odkryto 16 takich naczyń (Ū. V. Kuharenko 1980, s. 80–83, tabl. XXVIII/II:a, XXIX:5.9.10.13–16). Widać zatem, że wielbarski grób z Łazówka z trzema naczyniami zrobionymi przy użyciu koła garncarskiego bliższy jest modelowi wyposażenia z nekropoli z południowo-wschodnich rubieży kultury wielbarskiej, niż z jej mazowiecko-podlaskiej strefy osadniczej.

Słabo profilowana misa z Łazówka, z dnem pierścieniowatym, średnicą wylewu nieco większą od średnicy brzuśca i ponaddwukrotnie większą od wysokości (Ryc. 3:2), odpowiada definicji grupy D ceramiki kultury wielbarskiej robionej przy użyciu koła garncarskiego, skądinąd bardzo różnicowanej (A. Kokowski 1988, s. 163, 166, ryc. 3:e, 4:c, 5:d); najbliższa zdaje się być typowi D3 (por. A. Kokowski 1998, s. 660, ryc. 6:i). W ogólnej systematyce ceramiki kultury czerniachowskiej mieści się grupie „otwartych mis”, od których jednak różni ją stosunkowo nisko – bo około połowy wysokości naczynia – umieszczony załom brzuśca (por. B. V. Magomedov 2001, s. 47, ryc. 28). Takie misy, starannie wykonane z gliny o drobnej domieszce, wygładzone i często zdobione – tak jak okaz z Łazówka – motywami wyświecanymi, wśród wykonywanej na kole ceramiki tej kultury są uznawane za starsze (O. V. Petrauskas 2011, s. 407–408). Druga misa (Ryc. 3:1) bliższa jest równie różnicowanej grupie B ceramiki kultury wielbarskiej (A. Kokowski 1988, s. 163, 165–166, ryc. 3:a,b, 4:i, 5:a,b, 6:a, zob. też listę znalezisk), a w szczególności typowi B2 (por. A. Kokowski, 1998, s. 659, ryc. 6:d), bądź też grupie „zamkniętych mis” kultury czerniachowskiej (por. B. V. Magomedov 2001, s. 47, ryc. 28).

Zdobienie obu mis (listwy plastyczne, wyświecane linie faliste) jest dość charakterystyczne dla stylistyki czerniachowskiej (por. Ę. A. Symonovič 1964, s. 285, 303; B. V. Magomedov 2001, s. 48, 56–57, ryc. 29), mieści się jednak dobrze także w tzw. ogólnym stylu ceramiki wykonywanej w *Barbaricum* na kole garncarskim (J. Rodzińska-Nowak 2006, s. 224). O ile należą do najbardziej powszechnych wzorów zdobniczych wyświecany motyw linii falistej nie ma wartości chronologicznej, to dekoracja listwami plastycznymi zdaje się być częstsza w młodszych fazach okresu produkcji ceramiki robionej przy użyciu koła (J. Rodzińska-Nowak 2006, s. 155–156, 203, 221).

Miniaturowe naczynko z Łazówka (Ryc. 3:3) nie znajduje dobrych analogii w ceramice wielbarskiej, gdzie formy miniaturowe należą zresztą do wyjątków (A. Kokowski 1988, s. 166). Poza wazkami z grobu 12 Malborka-Wielbarka (R. Schindler 1940, s. 146, tabl. 20:6; R. Wołągiewicz 1993) i z grobu 129A-B z Kołozębia, pow. płoński (J. Andrzejowski 2006, s. 68–69, tabl. XLV:14), kilka naczynek miniaturowych odkryto ostatnio na wspomnianym cmentarzysku w Ułowie na Roztoczu (B. Niezabitowska-Wiśniewska 2014). Ryty motyw krokwiowy (*zygzak stereotypowy* lub *zygzak jednowątkowy*) należy do najbardziej popularnych wątków ornamentacyjnych wielbarskiej ceramiki lepionej ręcznie; wydaje się, że częściej spotykany jest w starszym horyzoncie tej kultury (R. Wołągiewicz 1993, s. 22, lista 22, tabl. 17:2, 19:3, 27:10, mapa 29). Na ceramice robionej przy użyciu koła garncarskiego spotykany jest dość rzadko, jak np. w datowanych na fazy C₃–D grobach 20 i 134 z Masłomęcza (A. Kokowski 1983, tabl. 306:8; 1998, ryc. 21).

³ Materiały niepubl. z badań J. Andrzejowskiego, zbiory PMA, IV/7682 (por. J. Andrzejowski, A. Żórawska 2002, s. 51–52).

⁴ Barwne zdjęcia tych naczyń B. Niezabitowska-Wiśniewska zaprezentowała w 2014 roku na posterze *The Settlement Complex in Ułów (Lublin Voivodeship, south-eastern Poland) – Midway between Scandinavia and the Black Sea*, podczas 65. Sachsensymposion (*Interacting Barbarians: Contacts, Exchange and Migrations in the First Millennium AD*).

Kolejne naczynie z Łazówka – ręcznie lepiona głęboka, mało charakterystyczna miseczka typu XIVB (Ryc. 3:4) – nie ma żadnych walorów chronologicznych (por. R. Wołagiewicz 1993, s. 18, lista 14B, tabl. 31:3-8). Bliżej datowanych nie może być także kilka pozostałych przedmiotów (przęslik gliniany, fragment nieokreślonego grzebienia z poroża, kulisty paciorek szklany). Nieco węższe ramy chronologiczne mają półprzezroczyste polidryczne paciorki ze szkła fioletowego lub różowo-fioletowego typu TM 128 (Ryc. 3:8), spotykane w zespołach od fazy B₂/C₁ do fazy C_{1b}–C₂, tj. do horyzontu kuszowatych zapinek z pełną pochewką (M. Tempelmann-Mączyńska 1985, s. 37–38, tab. 3 i s. 152–153). Na cmentarzysku w pobliskich, wspominanych już wyżej Jartyporach, polidryczne fioletowe bądź różowofioletowe paciorki typu TM128 znaleziono w kilkunastu grobach, których metryka zamyka się w tych samych ramach – od fazy B₂/C_{1a} (zapinka Almgren 132), przez fazy C_{1a} (zapinki typu *Jartypory*) i C_{1b} (zapinki typu Almgren 167b2) po fazę C_{1b}/C₂ (zapinki Almgren 170 i 178). Wydaje się, że zawęzić można także metrykę kółka ze stopu miedzi ze ślimacznicowato zwiniętym oczkiem (Ryc. 3:6), odpowiadającego typowi 16 w klasyfikacji Ch. Beckmann (1969). Typ ten ma bardzo szeroką chronologię i rozprzestrzenienie, niemniej dość wyraźnie dominują tu późnorzymskie znaleziska z terenu kultury wielbarskiej (K. Czarnecka 1989), co jeszcze bardziej podkreślają nowe znaleziska, m.in. z Weklic, pow. elbląski, groby 86, 150, 229 i 275 (M. Natuniewicz-Sekuła, J. Okulicz 2011, s. 44, 56, 70, 80, tabl. XXXVI/86:16, LIX/150:82–84, XCIV/229:4.5, CXVII/275:8), Pruszcza Gdańskiego, pow. gdański, stan. 5, grób 21B (M. Pietrzak, L. Cymek, F. Rożnowski 2015, s. 29, tabl. XIX/21B:5), z Węgrowa, pow. grudziądzki, grób 31 i znalezisko luźne (M. Kurzyńska 2013, s. 30, 41, tabl. XXXII/31:24.25, LV:13), z Kleszewa, pow. pułtusi, groby 158, 514, 524 i 884⁵, z Brudnic, pow. żuromiński, grób 238 (A. Szela 2013, s. 111, tabl. CXIX/238:1), czy z Cecel, pow. siemiatycki, groby 94B i 142 (J. Jaskanis 1996, s. 23, 28, tabl. XIII/94B:1, XX/142:3). Wszystkie dobrze datowane zespoły odnoszone są do faz C_{1b}–C₂ (Weklice, groby 86, 150, 229 i 275, Kleszewo, groby 158 i 884, Cecele, grób 142), C₂–C₃ (Pruszcz Gdański, grób 21B) bądź C₃–D (Węgrowo, grób 31).

Średnica kółka z Łazówka (ok. 30 mm) lokuje je w grupie przedmiotów o niejasnej funkcji, na pewno jednak niebędących pierścionkami. Przyjmuje się, iż pełnić one mogły rolę zawieszek, kółek do spinania włosów bądź do ściągania chusty/apaszki (K. Czarnecka 1989, s. 16). Zawieszkami-elementami naszyjników mogły jednak być także kółka typu Beckmann 16 o mniejszej średnicy, uznawane zwykle za pierścionki, jak ma to miejsce w wypadku kolii z grobu 150 z cmentarzyska w Pruszczu Gdańskim, pow. gdański, stan. 7, gdzie jedno z nich ma średnicę 24 mm a drugie ok. 26 mm; zespół datowany jest na fazę C₂ lub C₂/C₃ (M. Pietrzak, M. Tuszyńska 1988, tabl. 370:31.32; por. C. von Carnap-Bornheim 2000, s. 56, 71, tab.1). W naszyjniku z grobu 275 z Weklic na kółku o średnicy 21 mm zaczepiony był wisior z oprawionego w blaszkę pazura niedźwiedzia. Z kolei w niezwykle bogatym grobie 150 z Weklic, z fazy C_{1b}/C₂, trzy takie kółka o średnicach 30–33 mm, wykonane ze stopu miedzi, pełniły rolę swoistych opraw dla dysko-

watych paciurów bursztynowych, dodatkowo umocowanych oplatającymi je sznurkami – te wyjątkowe „komplety” znaleziono w zestawie amuletów i paciurów ukrytych w sakiewce złożonej między rękoma pochowanej tam kobiety (M. Natuniewicz-Sekuła, J. Okulicz 2011, s. 54, tabl. LVII, LVIII). W mazowiecko-podlaskiej strefie kultury wielbarskiej podobnej wielkości kółko typu Beckmann 16 znane jest ze wspomnianego wyżej, niedatowanego grobu 94B z cmentarzyska w Cecelach.

W wypadku grobu z Łazówka zwracają uwagę swoiste cechy obrzędu grzebalnego. Spalone szczątki zmarłej – bez węgli drzewnych z resztek stosu – złożono w jamie grobowej w popielnicy organicznej, być może w skórzanym lub płóciennym woreczku. Obok tego pojemnika zdeponowano elementy wyposażenia, które także były na stosie (miniaturowe naczynko wykonane na kole garncarskim, fragmenty naczyńa lepionego ręcznie, kółko-zawieszka i paciorki) i są całkowicie bądź w znacznym stopniu przepalone, ale również fragmenty dwóch mis wykonanych na kole oraz przęslik, które wrzucono do grobu nieprzepalone. Niektóre ułamki obu tych mis noszą nieznaczne ślady wysokiej temperatury, jednak wyjaśnienie tego faktu nie jest możliwe.

Pochówki w popielnicach organicznych nie są zbyt często rejestrowane na nekropolach wielbarskich, choć wydaje się, że ich liczba może być, z różnych przyczyn, zaniżona. Ponownie odwołać się można do nekropoli w Jartyporach, gdzie odkryto sześć do dziesięciu takich pochówek, co – przy jedynie dwóch pochówkach w popielnicach glinianych wśród łącznie ok. 300 grobów ciepłopalnych – jest liczbą znaczącą. Na drugim z wielkich cmentarzysk z tej strefy osadniczej, w Cecelach, wśród ponad 500 pochówek ciepłopalnych nie ma ani jednego pochówku w popielnicy organicznej, a tylko sześć w glinianych (J. Jaskanis 1996, s. 92–93). Opisy grobów są jednak nader lakoniczne i w zasadzie nie zawierają informacji o rozmieszczeniu kości w jamie grobowej, niemniej w niektórych wypadkach można przypuszczać, że złożono je w jakimś pojemniku organicznym (por. J. Jaskanis 1996, s. 94). Rzadko też mamy do czynienia z sytuacją, w której bez wątpliwości stwierdza się, iż w jamie grobowej świadomie złożono tylko fragmenty naczyń, jak miało to miejsce w Łazówku. Sądzić wówczas należy, że naczynia te, nie będąc częścią zestawu właściwego wyposażenia osoby zmarłej, pełniły jakąś rolę podczas samego obrzędu grzebalnego i zostały rozbite w ramach spełnianego rytuału. Możliwe, że zniszczenie tych naczyń miało podobną – aczkolwiek nieznaną – przyczynę, jak celowe, nawet znaczne uszkodzanie naczyń ustawianych w nogach zmarłych grzebanych na nekropolach wielbarskich w obrządku inhumacyjnym. Nieprzepalony jest jednak również przęslik z tego grobu, co stawia pod znakiem zapytania zaproponowaną interpretację. Przęsliki są powszechnie uznawane za jeden z atrybutów kobiecych, co w wypadku cmentarzysk przeworskich znajduje potwierdzenie w silnej korelacji z wynikami analiz antropologicznych (K. Czarnecka 1990, s. 39, 43), niemniej przęsliki na tyle często należały do inwentarzy zidentyfikowanych jako męskich bądź to archeologicznie i antropologicznie, bądź tylko antropologicznie, by można było wykluczyć przypadkowy charakter tego zjawiska (K. Czarnecka 1990, s. 44). Jeszcze wyraźniej jakaś pozautylitarna funkcja przęslików (np. jako apotropaionów) ujawnia się na cmentarzyskach wielbarskich, gdzie ich obecność stwierdzono w 9% grobów określonych jako męskie i w niemal 23%

⁵ Niepubl. materiały w zbiorach Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego w Pruszkowie.

grobow kobiecych, a więc jedynie niespełna dwuipółkrotnie częściej (K. Skóra 2015, s. 91, tab. 27). Nawet przyjmując przekonujące wyjaśnienia dotyczące użytkowej funkcji przęślików znajdujących w grobach mężczyzn w wieku *senilis* (K. Skóra 2015, s. 92), to pozostałe wypadki są wystarczająco liczne dla uznania także innej – rytualnej – ich roli. To zaś pozwala inaczej spojrzeć na obecność nieprzpalonego przęślika w wyposażeniu ciałałpalnego pochówku z Łazówka.

Grób z Łazówka jest najprawdopodobniej częścią większej nekropoli, bowiem w świetle naszej obecnej wiedzy o zwyczajach grzebalnych ludności kultury wielbarskiej bardzo mało prawdopodobne wydaje się, aby mógł on być grobem odosobnionym. Wielkości domniemanego cmentarzyska nie można oczywiście oszacować – na wschodnim Mazowszu i południowym Podlasiu mamy zarówno wielkie nekropole, takie jak w Jartyporach i Cecelach, jak i znacznie mniejsze założenia grzebalne, jak na stan. 1 w Nadkolu (J. Andrzejowski, A. Żórawska 2002) czy w Kłoczewie, pow. rycki (B. Balke 1971). Znamienny jest, wspomniany na wstępie, brak wśród ceramiki odkrytej na powierzchni stan. 7 w Łazówku ułamków przepalonych, nie zarejestrowano też przepalonych kości. Może to wskazywać na niewielkie rozmiary nekropoli i raczej dobry stan jej zachowania, choć domniemanie to pozostaje w sferze spekulacji.

To domniemane cmentarzysko należy do bardzo słabo rozpoznanego skupienia osadniczego z okresu wpływów rzymskich z rejonu doliny Cetyni (Ryc. 4). W zasadzie wszystkie stanowiska tego skupienia zarejestrowano bądź to podczas badań powierzchniowych, bądź znane są z odkryć przypadkowych. Większość stanowisk to obiekty określane jako osady datowane ogólnie na okres wpływów rzymskich lub młodszy okres przedrzymski i okres wpływów rzymskich, rzadziej identyfikowane jako osady kultury przeworskiej⁶. W dwóch wypadkach mamy tu jednak obiekty, które na podstawie ceramiki można pewnie (Kolonja Kurowice, stan. 2) lub prawdopodobnie (Szwejkki, stan. 19) zidentyfikować jako wielbarskie⁷. Tylko nieliczne znaleziska, wyłącznie przypadkowe, mogą być dokładniej datowane a w konsekwencji pewnie określone kulturowo.

W horyzoncie fazy C₁ mieści się zaginiona zapinka kuszo-wata z podwiniętą nóżką, odkryta w 1938 roku na *Pustyni-Mogiłkach* w Ceranowie⁸ (Ryc. 5:1). Możliwe, że pochodziła

⁶ Mapa obejmuje mniej więcej obszar arkuszy od 48-78 na północnym zachodzie po zachodnią część arkusza 50-81 na południowym wschodzie (badania AZP z lat 1981–2004, stan z grudnia 2015 roku; archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie). Pomijamy tu tzw. ślady osadnicze oraz stanowiska, na których jako ceramikę z okresu wpływów rzymskich zidentyfikowano tylko pojedyncze niecharakterystyczne skorupy. Zweryfikowaliśmy oznaczenia chronologiczne i kulturowe materiałów z badań powierzchniowych z lat 1956 oraz 1962 i 1963, znajdujących się w zbiorach PMA (por. J. Miśkiewicz 1962; R. Mińska-Szewska-Balcer, T. Węgrzynowicz 1967).

⁷ W Sabniach (stan. 2) zarejestrowano trzy kurhany, prawdopodobnie z kamiennymi płaszczkami, jednak domniemanie ich wielbarskiej atrybucji (AZP 50-78/2) pozostać musi w sferze spekulacji. Na nieporozumieniu polega natomiast identyfikacja materiałów z niezlokalizowanego stan. 4 w Seroczyniu jako ceramiki z III–IV wieku n.e. (AZP 49-79/13). Chodzi tu zapewne o datowaną ogólnie na okres wpływów rzymskich ceramikę ze stan. III z badań powierzchniowych z 1956 roku (por. J. Miśkiewicz 1962, s. 272; PMA IV/6582).

⁸ Dawn. zbiory Muzeum Lubelskiego w Lublinie. Kartoteka Józefa Kos-

ona z niezlokalizowanego cmentarzyska ciałałpalnego (stan. 3) zarejestrowanego już w roku 1925 (M. Drewko 1929, s. 283), niewykluczone, iż tożsamego z domniamaną osadą z okresu wpływów rzymskich (stan. 7) zlokalizowaną podczas badań powierzchniowych w roku 1992 (por. AZP 48-78/3 i 6). Szkic Kostrzewskiego pokazuje, że fibula była dobrze zachowana, nie można więc na jej podstawie stwierdzić, czy łączyć się ją powinno ze stanowiskiem osadniczym, czy raczej z nekropolą kultury wielbarskiej. Z terenu wsi Zembrów znany fragmentarycznie zachowaną, przepaloną srebrną bransoletę węzowatą typu II Blumego⁹ (Ryc. 5:3), którą datować należy na fazę B₂/C_{1a}. Znaleziono ją w lesie w sąsiedztwie słabo rozpoznanego stanowiska pradziejowego¹⁰. Bransoleta ta jest śladem nieznanego skądinąd cmentarzyska kultury wielbarskiej. Zalesienie tego terenu (Las Zembrów) nie pozwala jednak na swobodną prospekcję powierzchniową. Śladami wielbarskiego osadnictwa są też pojedyncze denary Marka Aureliusza i Faustyny Młodszej z Hołowienek i moneta Kommodusa z okolic Sabni¹¹, a może także nieokreślona moneta rzymska znaleziona najpewniej między Sterdynią a Lebidziami (K. Jażdżewski 1937; por. A. Romanowski 2008, s. 129 nr 210). Denar Kommodusa odkryto w Sabniach w bezpośrednim sąsiedztwie dużej ale słabo dotychczas rozpoznanej osady kultury przeworskiej z faz A₂–B₁/B₂ na stan. 1 (J. Andrzejowski 2001, s. 98; T. Dąbrowska 2008, s. 169), i ok. 700 na południowy zachód od miejsca znalezienia opisanej wyżej bransolety. Z kolei monety z Hołowienek pochodzą z niezarejestrowanego powierzchniowo stanowiska (osady?), na której znaleziono też zapinkę ze stopu miedzi, tzw. pochodną od silnie profilowanych¹² (Ryc. 5:2). Należy ona do typu 1Aa odmiany mazowieckiej, które datować można na schyłek fazy B₂ bądź fazę B₂/C₁ (J. Andrzejowski 2009, s. 524; por. T. Dąbrowska 1995). Jej atrybucja kulturowa, podobnie jak innych znalezionych luźno fibul tej odmiany, nie jest jasna (por. J. Andrzejowski 2009, s. 258–259), jednak oba denary zdają się wskazywać, że zapinkę z Hołowienek wiązać można ze środowiskiem wielbarskim. Wreszcie na uroczysku *Rytówek* w Szwejkach przed 1937 rokiem *wyorano chropowate naczynie*

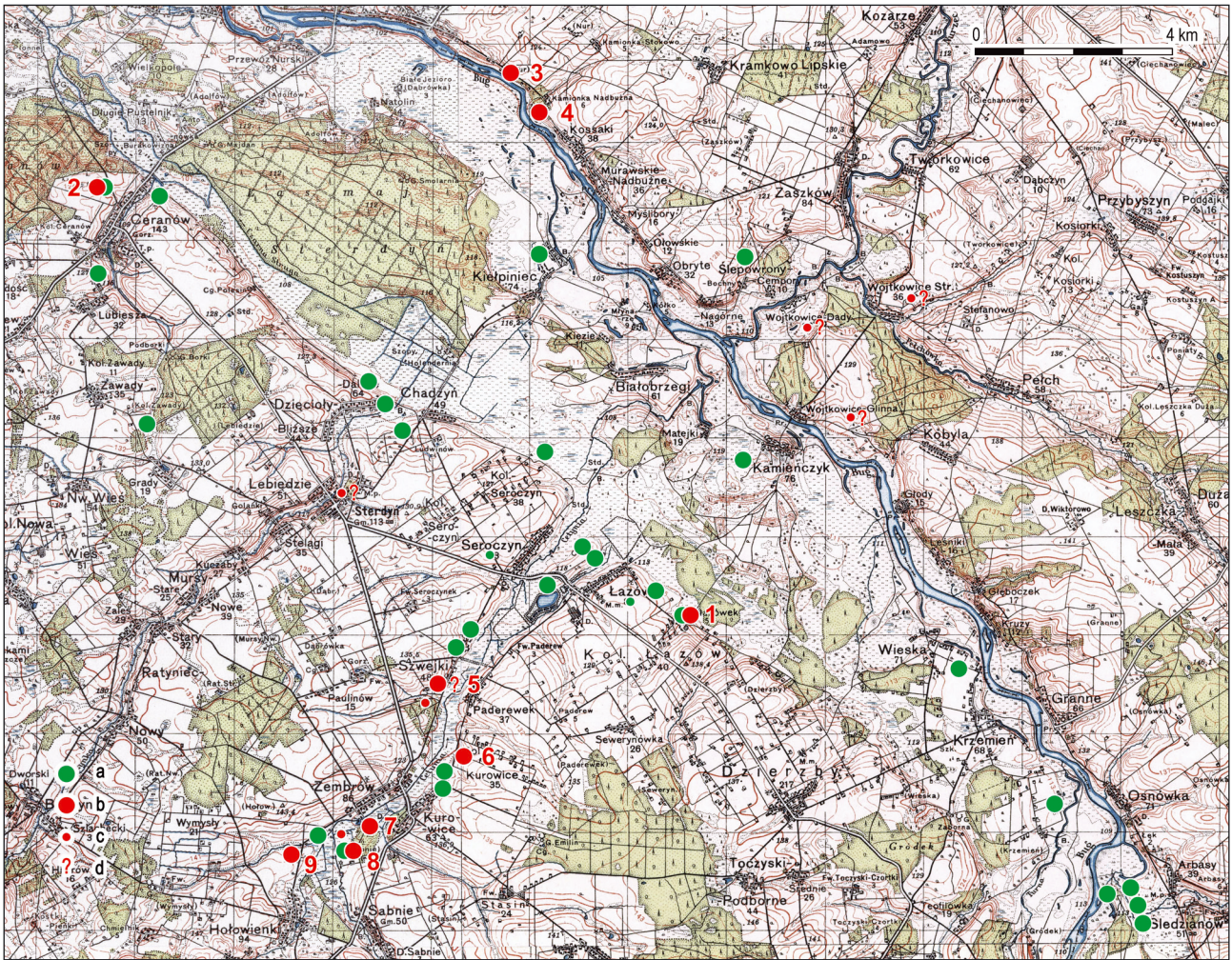
trzewskiego, teka 70 (zbiory Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze).

⁹ Niepubl., zbiory Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej. Panu Mieczysławowi Bieni z tego muzeum dziękujemy za informacje o tym zabytku.

¹⁰ Zembrów, stan. 8 (AZP 50-78/19). Materiał (m.in. kilka ułamków ceramiki być może z okresu wpływów rzymskich) zarejestrowano w krawędzi wybierzyska piaskowni.

¹¹ A. Romanowski 2008, s. 37 nr 52, tabl. 2, s. 115 nr 182, tabl. 7; por. A. Dymowski 2008, s. 74, 83, ryc. 23, 24, 73. Informacje dotyczące tych monet uległy duplikacji, zapewne z uwagi na różne źródła – denary z Hołowienek i Sabni opisane zostały także jako monety z Zembrowa (A. Romanowski 2008, s. 153 nr 261 i 262, tabl. 9). Panu Tomaszowi Gałaziniowi dziękujemy za szczegółowe wiadomości o zabytkach z tego rejonu i dokładną lokalizację miejsc odkrycia zabytków.

¹² Zapinkę tę wspomina A. Romanowski (2008, s. 153 nr 261 – tu jako Zembrów), omyłkowo jednak identyfikując jako typ Almgren 75. Fibula znajduje się obecnie, wraz z monetami, w Gabinetie Numizmatycznym Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Panu Maciejowi Widawskiemu dziękujemy za jej udostępnienie i uzupełniające informacje.

Ryc. 4. Stanowiska z okresu wpływów rzymskich w okolicach Łazówka. Legenda: a – kultura przeworska lub nieokreślona, b – kultura wielbarska; c – datowanie niepewne (monety/kurhany); ? – dokładna lokalizacja nieznaną.

Fig. 4. Sites dated to the Roman Period in the vicinity of Łazówka. Key: a – Przeworsk Culture or undetermined, b – Wielbark Culture; c – dating uncertain (coins/barrows); ? – precise location unknown.

- 1 – Łazówka 7; 2 – Ceranów 3/7 (?); 3 – Nur 1; 4 – Kamianka Nadbużna 1; 5 – Szwejki 19; 6 – Kolonia Kurowice 2; 7 – Zembrow 8; 8 – Sabnie 1; 9 – Hołowienki

z uchem, które p. Warpechowski określa jako późnorzymskie (K. Jażdżewski 1937)¹³.

W bezpośrednim sąsiedztwie Łazówka, ale już po północnej stronie doliny Bugu, mamy dwa większe i częściowo zbadane stanowiska kultury wielbarskiej: cmentarzysko w Nurze, stan. 1¹⁴, oraz, zapewne z nim związaną, osadę w Kamiance

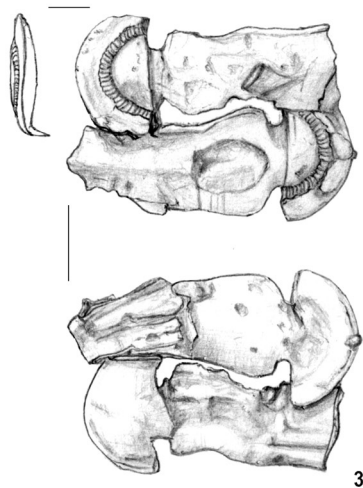
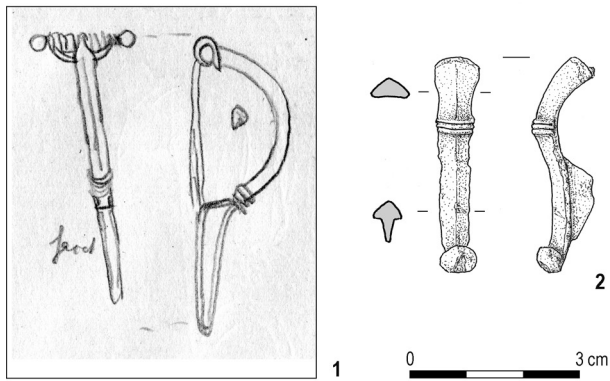
¹³ Lokalizacja stanowiska wg AZP 50-79/8 (por. A. Romanowski 2008, s. 129 nr 210 – tu jako Sterdyń-Osada). Otto Warpechowski (lub Warpechowski; 1917–1945), archeolog-amator działający w okolicach Sokołowa Podlaskiego i Węgrowsa od ok. połowy lat 30. XX wieku, był współpracownikiem PMA, a przez pewien czas także wolnym słuchaczem w Zakładzie Archeologii Polski Uniwersytetu Warszawskiego (M. Zastona 2011, s. 136–139; zob. też ZOW XI/2, 1936, s. 38; K. Jażdżewski 1937), co przydaje wartości temu datowaniu, choć oczywiście nie przesądza o jego prawdziwości.

¹⁴ Dawn. Nur-Kolonia. Niepubl. materiały w zbiorach PMA, IV/5772 (por. R. Mikłaszewska-Balcer, T. Węgrzynowicz 1967, s. 177–178, ryc. 5).

Nadbużnej, stan. 1¹⁵, oba w pow. ostrowskim, a na południe od nich enigmatyczne relikty osadnictwa z okresu wpływów rzymskich: paciorek szklany ze stan. 11 w Ślepowronach (AZP 48-79/43) i trzy monety dynastii Antoninów ze wsi Wojtkowice Stare, Wojtkowice-Dady i Wojtkowice-Glinna, wszystkie w pow. wysokomazowieckim (A. Romanowski 2008, s. 143–144, nr. 242–244). Na południowy wschód od nich nie zarejestrowano żadnych materiałów wielbarskich (por. AZP 48-80 i 49-80) – najbliższym stanowiskiem jest odległa o ok. 17 km osada w Wierzychucy Nagórnej, pow. siemiatycki (U. Perlikowska-Puszkarska 2002), należąca już do drohicckiego skupienia osadniczego tej kultury.

Ostatecznie więc pozornie mało istotny grób z Łazówka okazuje się nie tylko znacznie bardziej wartościowy poznawczo, niż można byłoby przypuszczać przy jego pobieżnej analizie, ale pozwala zwrócić uwagę na właściwie nieznanie wcześniej

¹⁵ Dawn. Kamionka Nadbużna. Niepubl. materiały w zbiorach PMA, IV/5791 (por. T. Węgrzynowicz 1968, s. 209, ryc. 1).

Ryc. 5. Zapinki ze stopu miedzi z Ceranowa (1) i z Hołowienki (2) oraz srebrna bransoleta z Zembrów (3). Wg: kartoteka J. Kostrzewskiego (1).

Rys.: A. Potoczny (2, 3)

Fig. 5. Copper alloy brooches from Ceranów (1) and Hołowienki (2), and silver bracelet from Zembrów (3). After: J. Kostrzewski, personal files (1). Drawing: A. Potoczny (2, 3)

skupienie stanowisk kultury wielbarskiej. Staranna rejestracja wszystkich nowych informacji, ale też pełna weryfikacja materiałów powierzchniowych, w szczególności datowanych tylko ogólnie na okres wpływów rzymskich, przede wszystkim jednak podjęcie wytypowanych stanowisk systematycznych badań wykopaliskowych, pozwolić może na stopniowe wypełnienie kolejnej „białej plamy” na mapie osadniczej późnorzymskiej fazy kultury wielbarskiej.

Dr Jacek Andrzejowski
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
PL 00-241 Warszawa
j.andrzejowski@pma.pl

Mgr Ryszard Cędrowski
ul. Kościuszkowców 99 m. 66
PL 04-552 Warszawa
malgorzata59autograf@wp.pl

LITERATURA

- Almgren, O.
1923 *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus-Bibliothek 32, Leipzig² (Stockholm¹ 1897).
- Andrzejowski, J.
2001 *Przemiany osadnicze i kulturowe na wschodnim Mazowszu i południowym Podlasiu u schyłku starożytności*, [w:] B. Bryńczak, P. Urbańczyk (red.), *Najstarsze dzieje Podlasia w świetle źródeł archeologicznych*, Siedlce, s. 95–136.
2006 *Kołożąb, stanowisko 3. Cmentarzysko kultury przeworskiej i kultury wielbarskiej na Mazowszu Płockim*, Warszawa, mps w Dziale Epoki Żelaza Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.
2009 *Nekropola w Modle a późna faza kultury przeworskiej na północnym Mazowszu*, mps dysertacji doktorskiej w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Andrzejowski, J., Przychodni, A.
2008 *Terra sigillata z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Jartyporach na zachodnim Podlasiu*, WA LX, s. 161–178.
- Andrzejowski, J., Żórawska, A.
2002 *Cmentarzysko kultury wielbarskiej na stan. 1 w Nadkolu, woj. mazowieckie*, [w:] J. Andrzejowski, R. Prochowicz, A. Żórawska (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina I, Warszawa-Lublin, s. 29–80.
- Balke, B.
1971 *Żeńskie (?) cmentarzysko z okresu późnorzymskiego w miejscowości Kłoczew, pow. Ryki, MSiW I*, s. 317–362.
- Beckmann, Chr.
1969 *Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, SJahr. XXVI, s. 5–106.
- Blume, E.
1912 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit. I. Teil: Text*. Mannus-Bibliothek 8, Würzburg.
- von Carnap-Bornheim, C.
2000 *Zu Scheibenfibeln mit Glaseinlagen (Mackeprang IX sowie Matthes B und C)*, [w:] M. Mączyńska, T. Grabarczyk (red.), *Die spätrömische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa*, Łódź, s. 52–75.
- Cieśliński, A.
2010 *Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an Lyna, Pasłęka und oberer Drwęca*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte NF 17, Berlin.

- Cynkałowski, A.
1936 *Grób gocki z epoki rzymskiej ze wsi Rudka pow. krzemienieckiego*, „Życie Krzemienieckie” V/8–9, s. 349–353.
1961 *Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego* (red. J. Kostrzewski), Warszawa.
- Czarnecka, K.
1989 *Ein Ring aus Roggendorf in Niederösterreich und seine kaiserzeitlichen Parallelen im Barbaricum*, „Fundberichte aus Österreich” 27 (1988), s. 11–17.
1990 *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych antropologicznych z cmentarzysk*, Warszawa.
- Dąbrowska, T.
1995 *Późne odmiany fibul silnie profilowanych w Polsce*, WA LIII/1 (1993–1994), s. 3–34.
2008 *Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu*, MSiW VII.
- Drewko, M.
1929 *Sprawozdania z czynności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych na Okręg Lubelski*, WA X, s. 281–285.
- Dymowski, A.
2008 *Najnowsze znaleziska monet rzymskich z prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia*, „Wiadomości Numizmatyczne” LII/1, s. 70–98.
- Jaskanis, J.
1996 *Cecele. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen*, Monumenta Archaeologica Barbarica II, Kraków.
- Jażdżewski, K.
1937 (K. J.) *Osadnictwo przedhistoryczne w Sterdyniu w pow. sokołowskim*, ZOW XII/9–10, s. 134.
- Kokowski, A.
1983 *Période romaine tardive, civilisation de Černjachov*, Inv Arch. L.
1988 *Ze studiów nad ceramiką wykonaną na kole w kulturze wielbarskiej*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim, materiały z konferencji, tom I*, Lublin, s. 157–176.
1993 *Gródek nad Bugiem. Cmentarzysko grupy masłomęckiej, część II*, Lublin 1993.
1995 *Schätze der Ostgoten. Eine Ausstellung der Maria Curie-Skłodowska Universität Lublin und des Landesmuseums Zamość*, Stuttgart.
1998 *Die Masłomęcz-Gruppe. Ihre Chronologie und Beziehungen innerhalb des gotischen Kulturkreises – Ein Beispiel für den kulturellen Wandel der Goten im Verlauf ihrer Wanderungen*, BerRGK 78 (1997), s. 641–833.
2007 *Goci od Skandzy do Campi Gothorum (od Skandynawii do Półwyspu Iberyjskiego)*, Warszawa.
- Kuharenko, Ū. V. (Кухаренко, Ю. В.)
1980 *Mogil'ik Brest-Trišin*, Moskva.
- Kurzyńska, M.
2013 *Węgrowo stan. 11. Cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów na ziemi chełmińskiej*, Grudziądz.
- Liana, T., Piętka-Dąbrowska, T.
1962 *Sprawozdanie z badań ratowniczych przeprowadzonych w 1959 roku na stanowisku Iw Werbkowicach-Kotorowie, pow. Hrubieszów*, WA XXVIII/2, s. 142–173.
- Magomedov, B. V. (Магомедов, Б. В.)
1998 *Vel'barskie tradicii v černâhovskoj gončarnoj keramike*, [w:] J. Ilkjær, A. Kokowski (red.), *20 lat archeologii w Masłomęczu II. Goście*, Lublin, s. 144–155.
2001 *Černâhovskaâ kul'tura. Problema ètnosa*, Monumenta Studia Gothica I, Lublin 2001.
- Mikłaszewska-Balcer, R., Węgrzynowicz, T.
1967 *Wyniki badań powierzchniowych w okolicy wsi Kamionka Nadbużna, pow. Ostrów Mazowiecka*, WA XXXII/1–2 (1966), s. 174–180.
- Miśkiewicz, J.
1962 *Wyniki badań powierzchniowych przeprowadzonych w dolinie Bugu na odcinku Granne-Serock*, WA XXVIII/3, s. 268–281.
- Natuniewicz-Sekuła, M.
2005 *Naczynia wykonane przy użyciu koła z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Weklicach koło Elbląga. Przyczynek do badań nad warsztatem ceramicznym kultury wielbarskiej*, APolski L, s. 53–80.
2008 *Wheel-made vessels from Wielbark culture cemetery at Weklice nearby Elbląg. The contribution to research on pottery workshop of Wielbark Culture*, [w:] A. Błazejewski (red.), *Ceramika warsztatowa w środkowoeuropejskim Barbaricum*, Wrocław, s. 47–66.
- Natuniewicz-Sekuła, M., Okulicz-Kozaryn, J.
2011 *Weklice. A Cemetery of the Wielbark Culture on the Eastern Margin of Vistula Delta (Excavations 1984–2004)*, Monumenta Archaeologica Barbarica XVII, Warszawa.
- Niezabitowska-Wiśniewska, B.
2014 *Miniaturowe naczynka wykonane na kole z cmentarzysk kultury wielbarskiej w Ulowie na Roztoczu*, [w:] J. Andrzejewski (red.), *In Medio Poloniae Barbaricae. Agnieszka Urbaniak in memoriam*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina III, Warszawa, s. 163–174.
2015 *Ułów, stanowisko 7 – nowe cmentarzysko kultury wielbarskiej na Roztoczu Środkowym – z badań nad kontaktami kultury wielbarskiej i kultury czerniachowskiej*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Kontakty ponadregionalne kultury wielbarskiej. Przemiany kulturowe w okresie wpływów rzymskich na Pomorzu*, Gdańsk, s. 331–362.

- Perlikowska-Puszkarska, U.
2002 *Wyniki badań archeologicznych w Wierzychy Nagórnej, gm. Drohiczyń, woj. podlaskie, stanowisko 3*, [w:] M. Karczewska, M. Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001. Materiały z konferencji, Białystok 6–7 grudnia 2001 roku*, Białystok, s. 205–213.
- Petersen, E.
1941 *Ein reicher gepidischer Grabfund aus Wolhynien*, „Gothiskandza” 3, s. 39–52.
- Petrauskas, O. V.
2011 *Scheibengedrehte Keramik als chronologischer Anzeiger nach den Materialien des Gräberfeldes der Černjachov-Kultur bei Velikaja Bugaevka, Kievskaja Obl., Ukraine*, [w:] M. Hegewisch, M. Meyer, M. Schmauder (red.), *Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009*, Bonner Beiträge zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie 13, Bonn, s. 400–416.
- Pietrzak, M., Cymek, L., Rożnowski, F.
2015 *Pruszcz Gdański, stanowisko 5. Cmentarzysko z późnego okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów*, Gdańsk.
- Pietrzak M., Tuszyńska M.
1988 *Période romaine tardive (Pruszcz Gdański 7)*, *InvArch. LX*.
- Rodzińska-Nowak, J.
2006 *Jakuszowice, stanowisko 2. Ceramika z osady kultury przeworskiej z młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów*, ZNUJ, *Prace Archeologiczne* 61, Kraków.
- Romanowski, A.
2008 *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Polen. Rechtsuf-riges Masowien und Podlachien*, *Collection Moneta* 84, Wetteren.
- Schindler, R.
1940 *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefässe*, *Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte* 6, Leipzig.
- Schuster, J.
2004 *Herzprung. Eine kaiserzeitliche bis völkerwanderungs-zeitliche Siedlung in der Uckermark*, *Berliner Archäologische Forschungen* 1, Rahden/Westf.
2011 *Zwischen Ost und West: Drehscheibenware im Mittel-elbe-Oder-Gebiet*, [w:] M. Hegewisch, M. Meyer, M. Schmauder (red.), *Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis*
14. Juni 2009, *Bonner Beiträge zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie* 13, Bonn, s. 219–237.
- Skóra, K.
2015 *Struktura społeczna ludności kultury wielbarskiej*, Łódź.
- Symonovič, È. A. (Сымонович, Э. А.)
1964 *Ornamentaciã černâhovskoj keramiki*, *MIA* 116, s. 270–361.
1993 *Černâhovskaâ kul'tura. Keramika*, [w:] *Slavâne i ih sosedî v konce I tysãčetiã do n.è. – pervoj polovine I tysãčetiã n.è.*, *Arheologiã SSSR*, Moskva, s. 140–143.
- Szela, A.
2013 *Okres wpływów rzymskich w dorzeczu środkowej Wkry, część I–III*, mps dysertacji doktorskiej w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Tempelmann-Mączyska, M.
1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, *Römisch-Germanische Forschungen* 43, Mainz am Rhein.
- Węgrzynowicz, T.
1968 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Kamionce Nadbużnej, pow. Ostrów Mazowiecka*, *MS XI*, s. 209–248.
- Wołągiewicz, R.
1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, *Szczecin*.
- Woźniak, M.
2011 *Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Kozłótku, pow. nidzicki (d. Klein Koslau, Kreis Neidenburg) w świetle publikacji i materiałów archiwalnych*, *WA LXII*, s. 169–208.
- Zasłona, M.
2011 *Otto Warpechowski – życie i działalność*, „*Rocznik Liwski*” V, 2010/2011, s. 135–143.

A GRAVE FROM ŁAZÓWEK NEAR SOKOŁÓW
PODLASKI – EVIDENCE OF AN UNKNOWN
WIELBARK CULTURE CEMETERY?

SUMMARY

The cremation burial dated to the Roman Period was discovered in 2014, during agricultural drainage work, at the village of Łazówek, ca. 100 km NEE of Warsaw, in Sokołów Podlaski County. The find spot lies on the high, left-bank flood terrace of the Bug River ca. 2,5 km to the east of the valley of a minor stream, the Cetynia (Fig. 1).

The upper level of the grave pit had been partly ploughed out, and was damaged to small extent by the mechanical digger; the surviving fragment was documented and excavated in full (Fig. 2). Underneath the topsoil, the pit was detected as a circular outline, ca. 95 cm in diameter, its section basin-like, with a depth of ca. 35 cm. Cutting fully into the culture deposit of a Przeworsk Culture settlement layer,

ZNALEZISKO SPRZĄCZKI TYPU SNARTEMO-SJÖRUP Z NADROWII

the pit had a uniform, dark brown fill, without charcoal. Inside it was a cluster of pottery fragments, most of them not affected by fire with, next to them and below them, a small quantity (ca. 120 g) of cremated bones of a woman (?) age *adultus* (25–35 years old), resting in a compact concentration suggesting deposition inside an organic container. The grave goods consisted of (Fig. 3): 1. Fragments (approximately a half) of a large, wheel-made pottery bowl, weakly profiled, not affected by fire. Surface light brown, carefully smoothed. H. 9 cm, D. 18 cm. 2. Fragments (approximately ¼) of a large, wheel-made bowl, weakly profiled, not affected by fire. Surface light brown, carefully smoothed with on the shoulder, a burnished triple wavy line. H. 10 cm, D. ca. 21 cm. 3. Small wheel-made vessel (ca. ¾ complete), affected by fire, deformed. Surface originally smooth, brown (?) with on the shoulder, a row of delicately engraved chevrons. H. ca. 7,5 cm, D. 7 cm. 4. Hand-made vessel (ca. ¾ complete) affected by fire. Surface dark brown, smooth, irregular. H. 8 cm, D. ca. 10 cm. 5. Uncharacteristic fragment of coarse, hand-made pottery. Surface rough, brown in colour. 6. Copper alloy wire ring with extremities coiled into a flat spiral bezel and wrapped around the shoulders; affected by fire. D. ca. 30 mm. 7. Globular or round bead in pale green, transparent glass, melted down and deformed. 8. Two polyhedral beads in purple, translucent glass, burnt through. 9. Small fragment of an antler plate from the grip of a composite comb, deformed by fire. 10. Biconical clay spindle-whorl, not affected by fire. D. 30 mm.

The grave inventory recovered at Łazówek may be safely dated to the Late Roman Period and attributed to the Wielbark Culture. At the same time, wheel-made vessels are quite rare in this culture, especially as compared to the pottery recorded in the territory of the Przeworsk and the Chernyakhiv cultures. Most of the wheel-made vessels found in Wielbark Culture sites date to phases C1b–D1, and are recognized as imports from the territory of the Chernyakhiv/Sântana de Mureş Culture, transferred *via* the Masłomęcz Group. Each of the wheel-made bowls from Łazówek finds good analogies in Chernyakhiv Culture pottery, this applies also to the wavy decoration on one of them. In contrast, the miniature vessel has no closer analogies. The engraved chevron decoration is typical for the hand-made pottery of the Wielbark Culture but is very rarely seen in wheel-made pottery, this is true also of the Chernyakhiv and the Przeworsk cultures. The deposit from Łazówek is unique because of the presence inside a single grave inventory of three wheel-made vessels, given that Wielbark Culture burials usually hold one, more rarely, two vessels. Two large cemeteries near Łazówek – at Jartypory and at Cecele – yielded only individual wheel-made vessels or sherds of such pottery (respectively, 11 out of ca. 450 and 6 out of ca. 580 graves). Their larger number is known from graves from cemeteries in the southeasternmost reaches of the Wielbark Culture, graves of the Masłomęcz Group, and in particular, graves of the Chernyakhiv/Sântana de Mureş Culture.

Characteristic of the wheel-made vessels from Łazówek, and the chronology of the glass beads attributed to type TM128, and – to some extent – chronology of the metal rings type Beckmann 16, allow us to refine the dating of grave from Łazówek to phase C1b and the older stage of phase C2. The grave must belong to a larger cemetery, given that in the light of our present understanding of the burial customs of the Wielbark Culture people it is unlikely that this was an individual, isolated burial. This supposed cemetery would be associated with the settlement microregion in the valley of the Cetynia River, known only from surface fieldwork and random discoveries (Fig. 4). Nevertheless, some traces of Wielbark Culture occupation have been recorded in several sites in the region, of which a few (Ceranów, Sabnie and Zembrów, also coins from Sabnie and Hołowienki) may be dated reliably, or at least with some confidence, to phases B2/C1–C1 (cf. Fig. 5). In the immediate vicinity, just on the northern side of the valley or the Bug River, we have two larger and partly investigated sites of the Wielbark Culture: the cemetery at Nur, and the settlement at Kamianka Nadbużna.

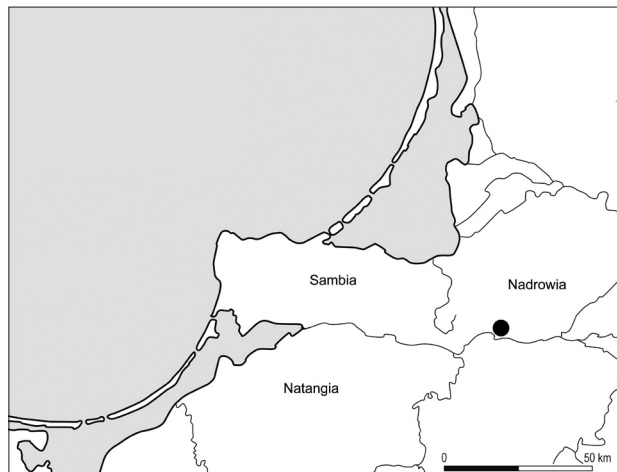
tlum. Anna Kinecka

Jesienią 2006 roku na grodzisku Kamsvikus (Ryc. 1) w pobliżu wsi Timofeevka, raj. Černiahovsk, obl. Kaliningrad (dawn. *Tammau, Kr. Insterburg*), odkryto skuwkę sprzączki typu *Snartemo-Sjörup*. Znaleźisko, wyjątkowe w południowo-wschodniej części półwyspu Bałtyku, przekazano do zbiorów Obwodowego Muzeum Historyczno-Artystycznego w Kaliningradzie¹.

Odkrycia dokonano przypadkowo na południowo-zachodnim stoku grodziska, opadającym stromo w kierunku rzeki Węgorapy. W odległości około 10 m od sprzączki natrafiono też na trzy grudki stopionego srebra (łącznej wagi 26 g), trzy fragmenty srebrnych grzywnien (26,2, 12,3 i 4,6 g) oraz pięć monet rzymskich.

Grodzisko Kamsvikus usytuowane jest 125 m na południowy wschód od wsi Timofeevka, na wzniesieniu położonym w zakolu Węgorapy. Jest ono wydłużone w kierunku NE-SW i ma formę dwuczłonową (Ryc. 2). Pierwszy człon, północno-wschodni, o kształcie zbliżonym do trapezu i wymiarach 60×55 m, położony jest 14 m nad poziomem rzeki. Wały tej części grodziska wznoszą się na wysokość 7 m ponad poziom gruntu, zachowały się również pozostałości fosy o głębokości ok. 1 m. Południowo-zachodni człon grodziska znajduje się około 4 m niżej; ma on trójkątny kształt i wymiary 80×30 m. Przez oba człony przebiega obecnie droga gruntowa (E. A. Kalashnikov 2002, s. 25; 2004, s. 233; 2006, s. 18–19). W latach 2002–2004 na terenie grodziska badania przeprowadził zespół z Instytutu Archeologii Rosyjskiej Akademii Nauk pod kierownictwem E. A. Kalashnikova. Wstępne wyniki prac pozwoliły stwierdzić, że pierwszą fazę użytkowania grodziska można datować na

¹ Nr inw. KTOM 1/50 № 18440. Wcześniej, na podstawie informacji jednego z autorów tego artykułu, zabytek ten opublikowany został jako pochodzący z miejscowości Ozersk (A. Ra u 2010, s. 311–312, ryc. 124). Ostatnio udało się uściślić lokalizację miejsca odkrycia sprzączki i w pełni ją zadokumentować, co daje podstawę do ponownej publikacji zabytku.

Ryc. 1. Lokalizacja grodziska K a m s v i k u s
Fig. 1. Location of the K a m s v i k u s stronghold

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”; (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowoschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteleuropäische Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RGA	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. wyd.: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K. J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. wyd.: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (de Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Rossijskaâ arheologią” (Российская археология), Moskva
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Sovetskaâ arheologią” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZfE	– „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 872, +48 22 5044 873
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2015. Wydanie I. Nakład 300 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa